

حقوق مالکیت فکری

دکتر مصطفی نصیری
وکیل پایه یک دادگستری

مقدمه:

تردیدی نیست که امروزه حقوق مالکیت فکری به تکیه‌گاهی مطمئن برای توسعه‌ی علم و دانش و فناوری و عاملی مهم برای توسعه و پیشرفت کشورها تبدیل شده است. بدین جهت دولت‌ها با درک این موضوع مبادرت به تمهید قوانین لازم در این زمینه در عرصه داخلی و بین‌المللی نموده‌اند لیکن آن‌چه که مسلم است این است که به دلیل نوپا بودن این رشته، هنوز در مفاصل حقوقی و فقهی جامعه‌ی ایران مطالعات و بررسی‌های شایسته و بایسته‌ای پیرامون آن صورت نگرفته و ظرایف آن به دقت موشکافی نشده است. بدین دلیل نیز نگارنده در این مقاله در صدد بررسی جایگاه این مفهوم در نظام حقوقی ایران و ارائه و بررسی نظریات حقوقی و فقهی مطروحه و هم‌چنین اقسام حقوق فکری و مودود اختیارات و حقوق قانونی دارندگان حقوق فکری بر آمده است.

بخش اول: کلیات

الف) مفهوم مال و مالکیت:

به نظر آقای دکتر کاتوزیان «مالکیت حقی است دائمی که به موجب آن شخص می‌تواند در حدود قوانین، تصرف در مالی را به خود اختصاص دهد و از تمام منافع آن استفاده کند.»^(۱) بنابراین با توجه به تعریف مزبور و با عنایت به مواد (۳۱) و (۳۰) قانون مدنی باید گفت که حق مذکور، مطلق بوده و به دارنده‌ی آن، حق همه‌گونه تصرف و انتفاع را جز در مواردی که قانون استثنا کرده باشد، می‌دهد. دیگران نیز باید به این حق احترام گذاشته و هیچ‌گونه مزاحمتی برای مالک ایجاد نمایند.

در حقوق اسلامی نیز فقها مالکیت را دارای مفهوم مضیقی ندانسته و آن را به مفهوم رابطه بین مالک و مملوک (مالی) می‌دانند که یکی از اسباب ایجاد آن عقد می‌باشد، از آن‌جا که اصطلاح «مال» عنصر اصلی «مالکیت» را تشکیل می‌دهد، باید دید «مال» چیست و معنای آن کدام است.

در پاسخ به پرسش بالا باید گفت هر چند که در قانون مدنی تعریفی از «مال» به عمل نیامده لیکن حقوق دانان هر یک در مقام ارائه تعریفی از کلمه مذکور بر آمده‌اند و به اعتقاد برخی مال «به چیزی گفته می‌شود که بتواند مورد داد و ستد قرار گیرد و از نظر اقتصادی ارزش مبادله را داشته باشد.» با این تعریف، علاوه بر اشیاء مادی، حقوق مالی (اعم از حقوق دینی و عینی) مانند حق شفعه و دیون نیز مال محسوب می‌گردند. یکی دیگر از صاحب نظران نیز در تعریف مال می‌گوید: «مال در اصل از فعل میل است به معنی خواستن. در فارسی هم به مال، خواسته می‌گویند. در اصطلاح چیزی است که ارزش اقتصادی داشته و قابل تبدیل به پول است. بنابراین حقوق مالی مانند حق تحجیر و حق شفعه و حق صاحب علامت تجاری هم مال محسوب می‌شود.» این نویسنده در نهایت ملاک مالکیت داشتن اشیاء را عرف دانسته و بر این باور است که با رجوع به عرف، در هر زمان می‌توان تشخیص داد که آیا شیء جدید، ارزش مبادله داشته، قابل داد و ستد می‌باشد یا خیر؟ واقعیت این است که از زمانی که جوامع مدرن به مفهوم امروزی شکل گرفته و شهر نشینی رواج یافته است، حقوق فکری نیز با توجه به اهمیت و ارزش آن در پیشرفت و توسعه جوامع، به مبنایی برای کسب ثروت تبدیل شده و دارای ارزش مالی گردیده است و بدین جهت امروزه به عنوان یک مال محسوب می‌گردد. در نتیجه علی‌رغم تقسیم سنتی حقوق مالی به حقوق عینی و دینی، امروزه برخی از حقوق دانان، شاخه سومی به نام حقوق فکری را بدان می‌افزایند که موضوع آن، نه شیء مادی بلکه فعالیت فکری انسان می‌باشد و به نظر برخی این اموال، فاقد وجود مادی در خارج بوده و جامعه آن‌ها را اعتبار نموده و قانون وجودشان را مورد شناسایی قرار داده است و همانند سایر حقوقی مالی، جزء دسته اموال غیر مادی محسوب می‌گردند.

ب) تعریف مالکیت حقوقی فکری^(۳)

حقوق فکری، حقوقی است که به صاحب آن اجازه می‌دهد از منافع و شکل خاصی از فعالیت یا فکر انسان منحصرأ استفاده نماید و هدف آن صیانت از مالکیت فکری و نیز حمایت از حقوق ناشی از آفرینش‌ها و خلاقیت‌های فکری و معنوی در زمینه‌های علمی، صنعتی، ادبی و هنری و تشویق و ترغیب گرایش به ایجاد این آفرینش‌ها با هدف توسعه اقتصادی و اجتماعی و بهبود زندگی بشر می‌باشد. این رشته به اعتبار موضوع آن به دو گروه تقسیم شده است:

الف) حقوقی که موضوع آن پدیده‌ای فکری و ابتکاری است؛

ب) حقوقی که موضوع آن مشتریان تجارتي باشند مثل سرقتی و یا خدماتی مانند حق سر دفتران.

بند "۱" ماده (۲) معاهده پاریس نیز مالکیت فکری و معنوی را بر دو قسم دانسته است؛ مالکیت ادبی مانند آثار هنری و ادبی و مالکیت صنعتی مانند اختراعات، علائم و طرح‌های صنعتی، تجاری، خدماتی و نام‌های تجاری. کنوانسیون مؤسس سازمان جهانی مالکیت معنوی نیز مالکیت فکری و معنوی را مشتمل می‌داند، بر آثار ادبی، هنری و علمی، نمایش‌های هنرمندان بازیگر و صدای ضبط شده و برنامه‌های رادیویی، اختراعات در زمینه‌های مختلف فعالیت‌های انسانی و کشفیات علمی و طراحی‌های صنعتی، علائم تجاری، خدماتی و عناوین و نام‌های تجاری، حقوق مالکیت صنعتی و حمایت در مقابل رقابت نامشروع.

ج) تاریخچه مالکیت فکری:

۱- سیر تاریخی مالکیت فکری در جهان

در ابتدا در کشورهای اروپایی در راستای حمایت از حقوق مالکیت فکری، گواهی‌نامه‌هایی تحت عنوان حق امتیاز از سوی سلاطین صادر می‌گردید که علاوه بر حفظ منافع دارنده، موجبات کنترل اندیشه‌ها را از سوی حکام فراهم می‌ساخت. این حمایت‌ها، کم‌کم به وضع قوانین ملی انجامید که از آن جمله می‌توان به اولین قانون موضوعه برای حمایت از اختراعات در سال ۱۴۷۴ در ونیز اشاره نمود. به دنبال آن در انگلیس قانون حمایت از

■ اولین کنوانسیون‌هایی که به منظور حمایت از حقوق فکری و معنوی تنظیم گردید، کنوانسیون پاریس برای حمایت از حقوق مالکیت صنعتی در سال ۱۸۸۳ و به دنبال آن کنوانسیون برن برای حمایت از مالکیت ادبی و هنری و کنوانسیون تأسیس سازمان جهانی مالکیت معنوی (WIPO) در استکهلم در سال ۱۹۶۷ بود. تاکنون ۱۷۱ کشور از جمله ایران به عضویت این سازمان که در سال ۱۹۷۰ به عنوان یکی از ۱۴ نهاد اصلی تخصصی سازمان ملل شروع به فعالیت نمود، درآمده‌اند و وظیفه اصلی آن مدیریت موضوعات مالکیت معنوی به رسمیت شناخته شده توسط اعضای آن است ■

اختراعات، در سال ۱۶۲۴ و قانون حق مؤلف در سال ۱۷۰۹ وضع گردید و این وضعیت به دیگر کشورها نیز سرایت نمود. در عرصه‌ی بین‌المللی نیز اولین کنوانسیون‌هایی که به منظور حمایت از حقوق فکری و معنوی تنظیم گردید، کنوانسیون پاریس برای حمایت از حقوق مالکیت صنعتی در سال ۱۸۸۳^(۳) و به دنبال آن کنوانسیون برن برای حمایت از مالکیت ادبی و هنری و کنوانسیون تأسیس سازمان جهانی مالکیت معنوی (WIPO) در استکهلم در سال ۱۹۶۷ بود. تاکنون ۱۷۱ کشور از جمله ایران به عضویت این سازمان که در سال ۱۹۷۰ به عنوان یکی از ۱۶ نهاد اصلی تخصصی سازمان ملل شروع به فعالیت نمود، درآمده‌اند و وظیفه اصلی آن مدیریت موضوعات مالکیت معنوی به رسمیت شناخته شده توسط اعضای آن است. وظایف دیگری که برای این سازمان در نظر گرفته شده عبارتند از:

۱- ایجاد هماهنگی در قوانین و رویه‌های ملی مربوط به مالکیت فکری و معنوی در کشورهای عضو؛

۲- ارائه خدمات به متقاضیان بین‌المللی مالکیت صنعتی؛

۳- مبادله اطلاعات مالکیت معنوی؛

۴- ارائه کمک‌های فنی، آموزشی و حقوقی به کشورهای در حال توسعه و دیگر کشورها؛

۵- مشارکت در فرایند حل و فصل مناقشات خصوصی در زمینه‌ی مالکیت معنوی.

دومین نهاد بین‌المللی مؤثر در زمینه‌ی حقوق مالکیت معنوی و فکری، سازمان تجارت جهانی (WTO) می‌باشد که در سال ۱۹۹۴ کلیه موارد مربوط به جنبه‌های تجاری مالکیت معنوی را در موافقتنامه‌ای تحت عنوان تریپس^(۴) گرد آورده و کلیه کشورهای متقاضی عضویت در این سازمان، مکلف به تصویب و پذیرش سند مذکور می‌باشند. مزیت پیوستن به این سند الزام کشورهای عضو به صیانت از حقوق مالکیت فکری و برخورداری آن‌ها از دایره‌ی وسیعی از خدمات فنی و حقوقی سازمان خواهد بود. علاوه بر کنوانسیون‌های مذکور، در این مقوله می‌توان به پیمان بین‌المللی حمایت از اجراها و رسانه‌های صوتی ۱۹۹۶ و نیز پیمان بین‌المللی حمایت از کپی‌رایت و کنوانسیون ۱۹۶۱ رم نیز اشاره نمود که به موازات معاهدات دوجانبه‌ی همکاری‌های فنی و تجاری و مودت بین کشورها، نقش زیادی را در تنظیم مقررات حقوق فکری به عهده دارند.

۲- سیر تاریخی مالکیت فکری در ایران

در کشور ما مهمترین قوانین و مقرراتی که در این زمینه تاکنون به تصویب رسیده عبارتند از:

قانون الحاق به کنوانسیون مؤسس سازمان جهانی مالکیت فکری (اوپبو) در سال ۱۳۸۰؛

■ قانون الحاق به اتحادیه‌ی مادرید و موافقتنامه‌ی آن راجع به ثبت بین‌المللی علائم و پروتکل مربوطه در سال ۱۳۸۰؛

■ قانون راجع به ثبت علائم تجاری مصوب ۱۳۰۴ و اصلاحات بعدی؛

■ قانون الحاق به کنوانسیون ۱۸۸۳ پاریس برای حمایت از مالکیت صنعتی در سال ۱۳۳۸؛

■ قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب ۱۳۱۰ و

آیین‌نامه‌ی مربوط به اختراعات و علائم تجاری، صنعتی، فلاحتی، خدماتی و اسام تجاری را مورد

حمایت قرار داده و ماده (۱) آن علامت تجارتي را هر قسم علامت اعم از نقش، نقشه، تصویر، رقم، حروف، عبارت، مهر و غیر آن می‌داند که برای تشخیص محصول تجارتي یا فلاحتي یا محصول جماعتي از زارعین یا ارباب صنعت یا تجار یا محصول یک شهر یا ناحیه‌ای از کشور به کار رود. البته حق انحصاری استفاده از علامت تجارتي مخصوص کسانی است که آن را در اداره ی ثبت شرکت ها و علائم تجارتي به ثبت برسانند ولی ثبت آن اختیاری است مگر در مواردی که دولت الزامی بداند.

■ قانون تجارت الکترونیک؛

■ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای مصوب ۱۳۷۹؛

■ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ و آیین نامه اجرایی آن؛

■ قانون انحقق بـ مـرافقتنامه ی لیسبون در مورد حمایت از اسامی مبدأ و ثبت بین المللی آن ها؛

■ قانون تصویب کنوانسیون سازمان همکاری های فضایی آسیا-اقیانوسیه؛

■ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲ که حقوق مترجمین و حقوق مرتبط با تکثیر و ترجمه کتب و نشریات و آثار صوتی را به طور اختصاصی مورد حمایت قرار داده است. هم چنین در ارتباط با مالکیت فکری، علاوه بر معاهدات دو جانبه ی ایران با برخی از کشورها می‌توان به مواد پراکنده‌ای که در این زمینه در قانون تجارت، قانون مجازات اسلامی، قانون مقررات امور پزشکی و دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی مصوب ۱۳۴۴ و اصلاحات بعدی و قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل و گواهی بذر و نهال، مصوب ۱۳۸۲ وجود دارد و نیز مواد (۱۳۲) و (۳) قانون مدنی در زمینه ی اختیارات مالک و اصول (۴۷) و (۴۶) قانون اساسی در ارتباط با حمایت از حق مالکیت اشاره نمود.

بخش دوم: دیدگاه های فقهی و حقوقی در زمینه ی مالکیت فکری

۱- دیدگاه های حقوقی:

صرف نظر از تلاش های فراوانی که در ارتباط با توجیه حقوق فکری از سوی اندیشمندان

حقوق و اخلاق صورت گرفته - که از میان آن ها، دو تئوری حقوق طبیعی یا فطری و حقوق اعطایی^(۵) بیشتر خودنمایی می‌نمایند- اساساً توصیف این گونه حقوق به حق مالکیت نیز محل تردید و نزاع بین حقوق دانان قرار گرفته و موجب بروز اختلاف نظرهایی گردیده که در ذیل بدان اشاره می‌شود.

الف) برخی بر استعمال لفظ «مالکیت» بر این دسته از حقوق، خدشه وارد نموده و بر این باورند که آن چه در آثار فکری به دارنده ی آن تعلق می‌گیرد، اوصاف حق مالکیت را دارا نیست و تنها با آن شباهت دارد و وانگهی این تفاوت را با مالکیت به معنای مرسوم آن دارد که موضوع و محل استقرار آن شیء مادی نمی‌باشد.

عده‌ای دیگر نیز با این استدلال که حقوق معنوی وابسته به شخصیت انسان و حتی جزئی از آن است، اطلاق عنوان «مالکیت» بر این دسته از حقوق را صحیح نمی‌دانند.

به عبارت دیگر به اعتقاد این ها این حقوق به پدید آورنده‌اش امکان تجدید نظر و حتی از بین بردن آن اثر را می‌دهد. مضاف بر این که حقوق به اعتباری جزء میراث مشترک بشریت بوده و قرار دادن آن در قالب حقوق مادی و مترتب کردن آثار و احکام حقوق مادی بر این حقوق مقدس، شایسته ی آن نمی‌باشد

■ صرف نظر از تلاش های نظری فراوانی

که در ارتباط با توجیه حقوق فکری از سوی اندیشمندان مقوق و اطلاق صورت گرفته - که از میان آن ها، دو تئوری حقوق طبیعی یا فطری و مقوق اعطایی بیشتر خودنمایی می‌نماید- اساساً توصیف این گونه حقوق به حق مالکیت نیز محل تردید و نزاع بین حقوق دانان قرار گرفته و موجب بروز اختلاف نظرهایی گردیده است ■

این حقوق، امتیاز انحصاری انتفاع از پدیده یا اثر ادبی هنری یا صنعتی و یا فعالیت خاص دیگر می‌باشد و بدین جهت به مالکیت تعبیر می‌شود؛ مضاف بر این که با گسترش مفهوم مالکیت، مانعی برای مالکیت قلمداد کردن حق مذکور به نظر نمی‌رسد و بموجب همین مالکیت است که صاحب آن می‌تواند از منافع و شکل خاص از منافع یا فکر خود منحصرأ استفاده نماید.

ب) نظریه مالکیت عینی

به موجب این نظر، نظریه مالکیت عینی مالکیت معنوی همانند مالکیت مادی می‌باشد و به قول برخی از نویسندگان فرانسه، این نوع مالکیت، مقدس ترین و مشروع ترین نوع مالکیت بوده که مربوط به فکر انسان می‌باشد. و تفاوتی با مالکیت مادی ندارد. تحت تأثیر همین افکار بود که قانون گذار فرانسه در دوره ی انقلاب، این حقوق را به رسمیت شناخت و دیوان تمیز آن کشور در سال ۱۸۸۰ صاحبان این مالکیت را از مزایای مالکیت مادی بر خوردار نمود.

البته برخی برای مالکیت‌های فکری ارزش و اعتباری بیش از مالکیت مادی قائل بوده و آن را فراتر از مالکیت‌های مادی می‌دانند، زیرا بر خلاف مالکیت مادی، این نوع مالکیت که محصول فکر و ابتکارات عقلی و فکری انسان است، با شخصیت مالک رابطه نزدیکی داشته و به روح و روان او بستگی کامل دارد؛ به گونه‌ای که شخصیت صاحب اثر، در آن پدیده ی فکری متبلور می‌گردد.

ج - نظریه ی دوگانگی مالکیت‌های مادی و معنوی

به موجب این نظر، مالکیت معنوی حقیقتاً به مفهوم مالکیت مادی نیست؛ زیرا می‌دانیم که برخلاف اشیاء مادی که جسمیت داشته و آثارشان قابل ارائه است، حق غیر مادی، محسوس نبوده و فقط امری ذهنی و زایدی عقل و ابتکار انسان است و جز در عالم ذهن قابل تصور و درک نمی‌باشد؛ مضاف بر این که طبیعت این دو نوع مالکیت با همدیگر متفاوت بوده و اثر فکری کاملاً با شخصیت پدید آورنده ی آن ارتباط دارد و این رابطه بعد از به وجود آمدن اثر نیز باقی می‌ماند؛ بگونه‌ای که پدید آورنده ی اثر فکری حق خواهد

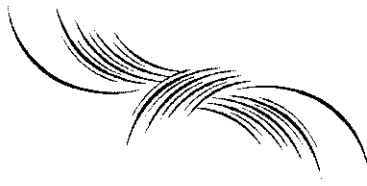
داشت که در آن اثر تجدیدنظر نموده یا آن را تغییر داده و یا این که کاملاً از میان بردارد. وانگهی حیات و ارزش و اعتبار آثار فکری در گرو انتشار آن هاست و مدت اعتبارشان نیز دائمی نبوده بلکه محدود به زمان معینی می‌باشد. به عبارت دیگر مالکیت معنوی، مالکیت خاصی است که موضوع، آن، اثر فکری انسان بوده که دارای ارزش اقتصادی است و دارنده‌ی آن می‌تواند در برابر هر کس به این حق استثناء نموده و آن را در هر جا تعقیب و از تصرف متجاوزان دور نماید.

د - نظریه‌ی حقوق شخصی

طرفداران این نظر، نظریه‌ی حقوق شخصی حقوق مذکور را نوعی حق شخصی می‌دانند که به خاطر حفظ حقوق و منافع پدید آورنده، ایجاد شده است ولی نمی‌تواند جزء اموال او به حساب آمده و یا از طریق ارث یا انتقال قراردادی به دیگران واگذار گردد.

۲) مبانی و دیدگاه‌های فقهی:

مالکیت فکری مولود تمدن جدید بشری بوده و در بین فقهای متقدم اشاره‌ی بدان نگردیده است؛ زیرا از نظر تاریخی در جوامع اسلامی، تألیف و نشر به عنوان قدیمی‌ترین مصداق آثار فکری، همواره به عنوان یک ضرورت عقیدتی و دینی تلقی می‌گردید و هرگز فقها، تعلیم و تألیف و نشر آثار علمی را به منزله‌ی حرفه تلقی نکرده و گرفتن اجرت در مقابل این امور واجب را جایز ندانسته و صرفاً با انگیزه‌ی دینی و معنوی و با هدف معرفی اسلام ناب و پیراستن آن از سوء برداشتها و تحریفها، مبادرت به خلق آثار خویش می‌نمودند. این ذهنیت در بین برخی از فقهای معاصر نیز وجود داشته؛ به گونه‌ای که اینان مشروعیت حقوق فکری را به عنوان یک حکم اولی مورد تردید قرار دادند لیکن با عنایت به اهمیت روزافزون این حقوق، کوشیده‌اند با توسل به دلایل فرائضی (مانند نظریه ولایت حسبه یا ولایت عامه و حکم حکومتی و نیز اصل تراضی طرفین و شرط ضمن عقد) پارهای از آثار عرفی این حقوق را قابل حمایت معرفی نمایند. بنابراین از نظر این عده، استفاده از آثار فکری دیگران بدون اجازه‌ی آنان، فاقد اشکال شرعی بوده و شرعاً تصرف در مال

۳. برفی برای مالکیت‌های فکری ارزش و اعتباری بیش از مالکت مادی قائل بوده و آن را فراتر از مالکیت‌های مادی می‌دانند، زیرا برفلاف مالکیت مادی، این نوع مالکیت که موصول فکر و ابتکارات عقلی و فکری انسان است، با شفصیت مالک رابطه نزدیکی داشته و به روح و روان او بستگی کامل دارد؛ به گونه‌ای که شفصیت صامب اثر، در آن پدیده‌ی فکری متبلور می‌گردد. ■

غیر محسوب نمی‌گردد؛ مگر این که بگونه‌ی شرط ضمن عقد، برخی از آثار پذیرفته شده در حقوق موضوعه به نفع صاحب اثر تضمین شده یا این که دولت، برخی از این آثار را برای دارنده، به رسمیت بشناسد^(۴) در مقابل، گروهی دیگر از فقهای معاصر درصدد توجیه مشروعیت این نوع مالکیت، در چارچوب احکام اولیه برآمده‌اند. در میان این گروه، برخی با استناد به عمومات و اطلاعات شرعی مانند «الناس مسلطون علی اموالهم» و «لا یحل لمؤمن مال اخیه الا عن طیب نفسه» معتقدند که در قلمرو مسائل حقوقی، وظیفه‌ی شارع بیان احکام و قوانین بوده و تعیین مصادیق و موضوعات احکام به عهده عرف واگذار شده است. در عرف امروز نیز آثار فکری، مال محسوب گردیده و مشمول ادله مذکور است. و برخی دیگر از این گروه با توسل به تئوری مالکیت تکوینی خالق اثر بر مخلوق خود، در صدد توسعه‌ی مفهومی و موضوعی این ادله برآمده و بر این باورند که آثار فکری به صورت تجریدی و معنوی از نتایج و دستاوردهای صاحبان آن هاست. عده‌ای نیز مشروعیت بخشیدن به این حقوق را لازمه‌ی حفظ نظام و نظم در جامعه و از باب تلازم بین حکم عقل و شرع دانسته و بر این اعتقادند که عدم حمایت از حقوق فکری، موجب می‌گردد

متجاوزان به سهولت بتوانند با ارائه محصولات کپی شده و غیر اصلی و با قیمتی بسیار نازل تر، صاحبان اصلی این آثار را به ورشکستگی بکشانند و عقل حکم می‌کند از این امر جلوگیری شود.

گروهی نیز بر این باورند که همان طوری که انجام ممدوحات و حتی برخی از واجبات، منشأ حق مالی می‌گردد، در این جا هم تولید آثار فکری نو و مفید که قطعاً از ممدوحات و بعضاً از واجبات است - منشأ یک حق مالی برای تولید کننده آن است. به بیان دیگر این حق مالی نوعی پاداش و دستمزد برای پدید آورنده تلقی می‌گردد و به اعتقاد عده‌ای دیگر از فقها مانند آیت‌... فاضل لنکرانی، برای توجیه مشروعیت حقوق فکری نباید در جستجوی نص یا اطلاق یا عموم شرعی بود بلکه صرف عدم قیام دلیل شرعی بر نامشروع بودن این حقوق و نیز بنای عقلاً کافی برای اثبات مشروعیت این حقوق می‌باشد؛ به بیان دیگر به نظر این ها، آن چه که در شرع ممنوع نشده، مباح بوده؛ و بنابراین مالکیت فکری هم که در عرف مورد پذیرش قرار گرفته، یک حق امضایی شرعی تلقی می‌شود. از سوی دیگر در مقابل این گروه، برخی دیگر از صاحب نظران فقهی کوشیده‌اند با استناد به ادله ثانویه مانند «قاعده‌ی لاضرر» و «لا حرج» مشروعیت این حقوق را به نحوی به شارع منتسب سازند. به اعتقاد اینان، از آن جا که عدم شناسایی مالکیت حقوق فکری موجب سوء استفاده اشخاص ثالث از این حقوق و مآلاً ایجاد ضرر و زیان و جرح و مشقت برای صاحبان این آثار و در نهایت کاهش انگیزه‌ی مبتکران و در نتیجه کاهش آثار فکری و محرومیت جامعه از فواید این آثار می‌گردد، بدین جهت قواعد مذکور اقتضا دارد که برای مالکیت فکری نیز مشروعیت قائل شده و با پیش‌بینی حقی انحصاری برای صاحبان آثار مذکور، بهره‌برداری غیر مجاز از آثار فکری دیگران را ممنوع بشماریم که البته قواعد ثانوی مذکور در صورتی می‌تواند مبنای مشروعیت حقوق فکری قرار گیرد که بپذیریم در امور عدمی هم جاری می‌شود.

۴- بحث سود - اسناد مانحیت فکری

مالکیت فکری همان گونه که پیش تر گفته شد

شامل مالکیت ادبی و هنری و مالکیت صنعتی می‌باشد که به ترتیب مورد بررسی قرار می‌گیرند. (الف) حقوق مالکیت ادبی و هنری:

این مالکیت که به کپی رایت یا حق تألیف نیز مشهور است دارای اقسامی به شرح ذیل:

■ آثار ادبی که شامل کتاب، رساله، جزوه، نمایشنامه و هر نوع نوشته دیگر علمی، فنی و ادبی و هنری می‌باشد البته برنامه‌های کامپیوتری نیز می‌تواند جزء این دسته قرار گیرد؛ همان گونه که در قوانین داخلی برخی از کشورها و نیز کنوانسیون‌ها به همین نحو عمل شده است.

- شعر و ترانه و سرود و تصنیف که به هر ترتیب و روش نوشته یا ضبط یا نشر شده باشد.

■ آثار سمعی و بصری به منظور اجرا در صحنه‌ی نمایش یا برده‌ی سینما یا پخش از رادیو یا تلویزیون که به هر ترتیب و روش، نوشته یا ضبط یا نشر شود.

■ هرگونه اثر موسیقی مانند ترانه و سرود که به هر ترتیب و روش نوشته یا ضبط یا نشر شده باشد.

■ آثار و برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی یا هرگونه وسیله پخش دیگر نیز به موجب ماده (۳) قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی قابل حمایت می‌باشد. این ماده نسخه‌برداری یا ضبط یا تکثیر آثار صوتی را که بر روی صفحه یا نوار یا هر وسیله دیگری ضبط شده باشد، بدون اجازه‌ی صاحبان حق یا تولید کنندگان انحصاری یا قائم‌مقام آنان ممنوع داشته است.

اثر رادیویی اثری است که برای پخش از رادیو به وجود آمده یا مورد اقتباس قرار گرفته است. معمولاً هر اثری پیش از پخش از طریق رادیو، یا نمایش یا اجرای آن، ضبط می‌گردد تا بتوان آن را مکرراً از طریق رادیو پخش نمود. این تکثیر به پدید آورنده‌ی آن امکان می‌دهد تا از حق بهره‌برداری خویش استفاده نموده و در این موارد موافقت او برای تجدید تولید اثر توسط ایستگاه فرستنده رادیویی لازم و ضروری می‌باشد. معمولاً در قوانین کشورها، مقررات یکسانی در زمینه حمایت از پدید آورندگان برنامه‌های رادیویی و نیز تلویزیونی وجود دارد و راه حل‌های یکسان و مشابهی در این خصوص ارائه می‌گردد ولی تفاوت

عمده‌ی آن دو در این است که پخش آثار رادیویی، معمولاً زبانی به کسی وارد نمی‌سازد و این در حالی است که پخش فیلم‌ها و آثار تلویزیونی توسط تلویزیون، ضرر سنگینی را به بهره‌برداران سالن‌های سینما وارد می‌سازد. به موجب ماده (۶) اثری که با همکاری دو یا چند پدید آورنده به وجود آمده باشد و کار یک‌یک آن‌ها جدا و متمایز نباشد، اثر مشترک نامیده شده و پدید آورندگان به طور مشاع مالک حقوق ناشی از آن هستند. بنابراین چون آثار سینمایی، آثار مشترک می‌باشد رضایت تمامی پدید آورندگان در بهره‌برداری از حقوق متعلقه لازم و ضروری است. ماده (۵) نیز به پدید آورندگان آثار مورد حمایت این قانون حق داده که در کلیه‌ی امور از جمله تهیه فیلم‌های سینمایی و تلویزیونی و مانند آن، استفاده از حقوق مادی خویش را به غیر واگذار نمایند.

■ آثار هنری مشتمل بر کارهای دو بعدی، سه بعدی، گرافیکی صوتی و تصویری و مواردی از این قبیل است آثار دو بعدی به خودی خود شامل طرح‌ها، نقاشی‌ها، حکاکی و نجاری می‌گردد. آثار سه بعدی نیز مشتمل بر مجسمه‌سازی و معماری بوده و آثار گرافیکی هم شامل صوت و تصویر

■ **مالکیت معنوی دقیقاً به مفهوم مالکیت مادی نیست؛ زیرا می‌دانیم که بر خلاف اشیاء مادی که جسمیت داشته و آثارشان قابل ارائه است، مق غیرمادی، مسموس نبوده و فقط امری ذهنی و زاینده‌ی عقل و ابتکار انسان است و جز در عالم ذهن قابل تصور و درک نمی‌باشد؛ مضاف بر این که طبیعت این دو نوع مالکیت با همدیگر متفاوت بوده و اثر فکری کاملاً با شخصیت پدید آورنده‌ی آن ارتباط دارد و این رابطه بعد از به وجود آمدن اثر نیز باقی می‌ماند**

(پرتره) منظره‌ها و عکس و تصاویر وقایع جاری و آثار تصویری و سینمایی متضمن پخش تلویزیونی فیلم‌های نمایشی و مستند، خبری، زنده، کارتون و امثال آن است. آثار هنری صنعتی شامل کمک وسایل آموزشی، اسباب بازی‌ها، جواهرات صنعتی، اثاثیه منزل، ظروف نقره، وسایل دست ساخته و صحافی هنری می‌گردد؛ البته مشروط بر این که مردم به واسطه‌ی زیبایی هنری مبادرت به خرید این اقلام نمایند نه بخاطر استفاده عادی از آن‌ها و بنابراین در این رابطه، توجه به قصد هنرمند از ساختن آن‌ها نیز باید مورد توجه قرار گیرد.

به نظر می‌رسد که نقش و نقشه‌ی جغرافیایی، نقشه‌ی قالی، نمودار و عکسبرداری با اشیاء ایکس و آثار عکاسی و غیره نیز می‌تواند در این دسته جای گیرد. در بند "۱۱" ماده (۲) این قانون، از آثار فنی که جنبه ابداع و ابتکار داشته باشد، یاد شده ولی خاطر نشان می‌گردد که اصطلاح «آثار فنی» دارای معنای دقیق و روشنی نبوده و بدین جهت برخی از نویسندگان آن را متضمن دو معنا دانسته‌اند:

اول) به معنای آثاری که نوعی هنر اصیل و ابتکاری در آن‌ها به کار رفته و به جهت وصف هنری خود مورد داد و ستد قرار می‌گیرد در قوانین بسیاری از کشورها اصطلاح مذکور به همین معنا به کار رفته است.

دوم) به معنای آثاری که تحت حمایت حقوق مالکیت صنعتی می‌باشد و صرفاً فنی و فاقد جنبه‌ی هنری و ادبی است.

عده‌ای دیگر برای این بند مفهوم گسترده‌تری قائل بوده و برخی از آثار جدید ادبی، هنری و فنی و علمی مانند نرم‌افزارهای کامپیوتری را نیز جزء این آثار دانسته‌اند. این برداشت در برخی از محاکم دادگستری نیز پذیرفته شده؛ بگونه‌ای که تکثیر غیرمجاز نرم‌افزارهای کامپیوتری را نیز مشمول این بند دانسته‌اند اما برخی دیگر این نوع برنامه‌ها را نوعی اختراع به معنای عام و تحت حاکمیت مالکیت صنعتی می‌دانند.

■ آثار تجسمی شامل نقاشی و تصویر، طرح و نقش، نقشه جغرافیایی ابتکاری و نوشته‌ها و خطوط تزئینی و هرگونه اثر تزئینی و اثر تجسمی

که به هر طریق و روش به صورت ترکیبی یا ساده به وجود آمده باشد و هر گونه پیکره (مجسمه) و اثر معماری از قبیل طرح و نقشه ساختمان و اثر عکاسی که با روش ابتکاری پدید آمده و اثر ابتکاری مربوط به هنرهای دستی و صنعتی و نقشه‌های قالی و گلیم است. (بندهای "۵" تا "۹" قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان) البته عده ای، کتاب‌های هنری، نقاشی و سفالگری، پیکر تراشی، صنایع دستی معماری و تصویرسازی، عکاسی و گرافیک و طراحی صنعتی و خوشنویسی را جزء آثار تجسمی دانسته ولی عده‌ای دیگر اثر عکاسی را جزء آثار هنری به معنای واقعی ندانسته و بر این اعتقادند که در این رشته، نقش و تأثیر ابزار و وسایل بیشتر از نقش فعالیت‌های فکری و دستی انسان بوده و بدین جهت متفاوت از سایر کارها و آثار هنری می‌باشد.

- آثار ترکیبی و فرعی مانند ترجمه که شامل هر گونه اثر مبتکرانه و ابداعی دیگر است که از ترکیب چند اثر از آثار مذکور در بندهای قبل پدید آمده است.

■ آثار ابتکاری که بر پایه‌ی فرهنگ عامه یا میراث فرهنگی و هنری ملی پدید آمده است.

(ب) حقوق مالکیت صنعتی

منظور از حقوق مالکیت صنعت حقوق دارندگان آثار فکری در حوزه‌ی صنعت می‌باشد که به موجب بند "۲" ماده (۱) کنوانسیون پاریس شامل ورقه‌های اختراع، نمونه‌های وسایل رفع احتیاجات، طرح‌ها و یا نمونه‌های صنعتی، علائم کارخانه یا علائم تجاری، نام تجاری و علائم محل صدور یا عناوین و اسامی مبدأ و هم چنین جلوگیری از رقابت نامشروع و تعقیب آن است. علاوه بر موضوعات ذکر شده در کنوانسیون پاریس، طرح‌های ساخت مدارهای یکپارچه و حفاظت از اطلاعات افشا نشده را نیز می‌توان جزء موضوعات مورد حمایت در این حوزه دانست که در ذیل به طور مختصر به بررسی آنها می‌پردازیم.

۱- اختراع: «اختراع به معنی نوآوری فکری مخترع است که در زمینه‌ی خاص از فناوری، راه حل علمی برای یک مشکل خاص ارائه می‌دهد که ممکن است به صورت محصول یا فرایند باشد.

ولی شرط حمایت از اختراع آن است که تازه و نو و متضمن گامی ابتکاری و ابداعی بوده و دارای کاربرد صنعتی و قابل پیاده کردن در کلیه‌ی صنایع از جمله صنایع دستی، کشاورزی، ماهیگیری و خدمات بوده و تئوری صرف نباشد. به بیان دیگر اختراع زمانی جدید تلقی می‌شود که در صنعت قبلی - که برای عموم مردم افشا شده - پیش‌بینی نشده و با دانش قبلی تفاوت داشته باشد و در صورتی ابتکاری است که گامی به جلو بوده و برای اشخاص دارای مهارت معمولی در آن رشته، معلوم و آشکار نباشد. علاوه بر این دارنده‌ی این اختراع باید آن را در اظهارنامه‌ی ثبت اختراع به شیوه‌ای آشکار و به نحوی افشا نماید که اشخاص دارای مهارت معمولی در آن رشته و صنعت بتوانند آن را در عمل پیاده و کاربردی نمایند. با این حال چنان چه اختراع در یکی از زمینه‌های زیر باشد به موجب بند "۳" و "۲" از ماده (۲۷) موافقتنامه تریس و نیز طرح ثبت اختراعات و حقوق اغلب کشورها و نیز کنوانسیون‌های دیگر، قابل حمایت نمی‌باشد:

الف) کشفیات مربوط به مواد یا اجسام موجود در طبیعت

■ مالکیت فکری مهلود تمدن جدید

بشری بوده و در بین فقهای متقدم

اشاره‌ی بدان نگردیده است؛ زیرا از نظر

تاریخی در جوامع اسلامی، تألیف و نشر

به عنوان قدیمی‌ترین مصداق آثار فکری،

همواره به عنوان یک ضرورت عقیدتی و

دینی تلقی می‌گردید و هرگز فقها، تعلیم

و تألیف و نشر آثار علمی را به منزله‌ی

مرفه تلقی نکرده و گرفتن اجرت در مقابل

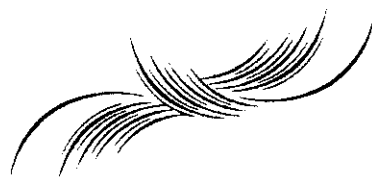
این امور واجب را جایز ندانسته و صرفاً با

انتیژه‌ی دینی و معنوی و با هدف معرفی

اسلام ناب و پیراستن آن از سوء

برداشت‌ها و تمریف‌ها، مبادرت به فلق

آثار خویش می‌نمودند ■

(ب) روش‌های معالجه‌ی انسان یا حیوان
(ج) تئوری‌ها و نظریه‌های علمی یا روش‌های ریاضی

(د) طرح‌ها و قواعد بازی از جمله قواعد مرتبط با تجارت

(ه) کشفیات مربوط به گونه‌های حیوانی یا گیاهی و فرایند بیولوژیکی برای تولید این گونه‌ها.

۲- نمونه‌های وسایل رفع احتیاجات: مقصود از این نمونه‌ها که به مدل اشیاء مفید یا اختراعات مفید هم معروفند، اختراعاتی هستند که راه حلی را برای مشکل فنی ارائه می‌دهند؛ لیکن از پیچیدگی کمتری برخوردارند. خاطر نشان می‌گردد در اغلب کشورها از این تأسیس استقبال نشده و آن را در عداد اختراعات محسوب می‌نمایند.

۳- طرح‌های صنعتی: منظور از طرح‌های صنعتی هر گونه ترکیبی از رنگ‌ها یا خطوط و نیز هر گونه شکل سه بعدی با خطوط و رنگ‌ها و یا بدون آن‌ها می‌باشد که به یک محصول صنعتی یا صنایع دستی، شکل ظاهری ویژه‌ای بخشیده و بتواند به عنوان طرحی برای آن محصول به کار رود. (قسمت «ب» ماده ۱۴ طرح ثبت اختراعات).

این گونه‌ها طرح‌ها باید جدید بوده و قابلیت تولید انبوه داشته و طراح در ایجاد طرح ابتکاری، حق انتخاب داشته باشد تا قابل حمایت باشد.

حمایت از این گونه طرح‌ها ممکن است در حوزه مالکیت ادبی و هنری نیز صورت پذیرد.

۴- نام‌ها و علائم تجاری: «علامت تجاری عبارت است از هر قسم علامتی اعم از نقش تصویر، رقم، حرف، عبارت، مهر، لفاظ و غیر آن که برای امتیاز محصول صنعتی یا تجاری یا فلاحتی اختیار می‌شود.» این گونه علائم نیز باید جدید بوده و قبلاً مورد استفاده قرار نگرفته باشد و بتواند کالا و محصول شخصی را از دیگران متمایز ساخته و عامه مردم را از لحاظ مبدأ یا جنس محصول به اشتباه نیندازد. برخلاف علامت تجاری که برای حمایت شدن نیاز به ثبت در ادارات مربوط دارد، نام تجاری برای حمایت نیازی به ثبت ندارد و به صرف استفاده توسط دارنده، باید مورد حمایت قرار گیرد.

۵- عناوین و اسامی مبدأ: به موجب ماده (۲)

موافقتنامه لیسبون، نام گذاری مبدأ (اسامی مبدأ) عبارت است از: «استفاده از نام جغرافیایی ناحیه یا محلی از یک کشور برای تعیین این که یک محصول از آن کشور یا ناحیه یا محلی در آن به دست می آید و کیفیت و خصوصیات آن کالا به طور انحصاری و اساسی از محیط جغرافیایی و عوامل طبیعی و انسانی آن کشور متأثر می باشد»؛ مانند زیره کرمان که به کار بردن این نام بر روی محصول مبین کیفیت آن کالا است.

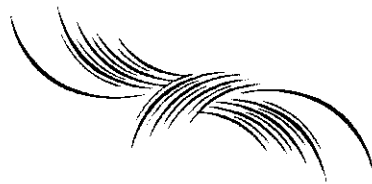
۶- حمایت و حفاظت از اطلاعات افشا نشده یا اسرار تجاری: به موجب ماده (۳۹) موافقتنامه تریس، اعضای آن موظف به حمایت از اطلاعات افشا نشده می باشند؛ البته مشروط بر آن که اطلاعات مذکور محرمانه و دارای ارزش تجاری بوده و دارنده ی آن اقدامات معقولی را برای حفظ آن به کار برده باشد. این اسرار به هر گونه فرمول، اختراع یا مجموع اطلاعاتی گفته می شود که در تجارت مورد استفاده بوده و موجب برتری دارنده ی آن در مقابل رقیبان می گردد.

۷- مدارهای یکپارچه: که به موجب ماده (۲) معاهده واشنگتن «محصولات نهایی یا واسطه ای است که در آن لااقل یکی از عناصر فعال بوده و همه یا پاره ای از این عناصر مرتبط با یکدیگر، به طور منسجم و یکپارچه ای بر روی یک شیء مادی واقع شده اند و هدف از آن اجرای یک کارکرد الکترونیکی است.» براساس موافقتنامه تریس مدارهای یکپارچه قابل حمایت دانسته شده است.

۸- جلوگیری از رقابت نامشروع و غیر منصفانه: در کنوانسیون پاریس دول عضو مکلف شده اند که از اتباع اتحادیه در مقابل رقابت نامشروع حمایت به عمل آورند. رقابت نامشروع، هر عملی است که موجب ایجاد اشتباه در مؤسسه رقیب یا محصولات یا فعالیت آن گردیده یا آن را بی اعتبار سازد

بخش چهارم: حقوق و مزایای دارندگان آثار فکری
دارندگان آثار فکری دارای دو حق مالی و معنوی می باشند که ما به طور جداگانه به بررسی هریک از آن ها می پردازیم.

الف) حق مالی و مادی:
همان گونه که در ماده (۳) قانون حمایت از

■ برای تومیه مشروعیت مقوق فکری نباید در جستجوی نص یا اطلاق یا عموم شرعی بود بلکه صرف عدم قیام دلیل شرعی بر نامشروع بودن این مقوق و نیز بنای عقلا کافی برای اثبات مشروعیت این مقوق می باشد؛ به بیان دیگر به نظر این ها، آن چه که در شرع ممنوع نشده، مباح بوده و بنابراین مالکیت فکری هم که در عرف مورد پذیرش قرار گرفته، یک حق امضایی شرعی تلقی می شود ■

حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان آمده است: «حقوق پدید آورنده شامل حق انحصاری نشر و پخش و عرضه و اجرای اثر و حق بهره برداری مادی و معنوی از نام و اثر اوست.» منظور از حق بهره برداری مادی در این قانون، همان حقوق مالی و اقتصادی است که از به وجود آوردن یک اثر فکری ناشی می شود و شامل هر نوع بهره برداری اقتصادی از جمله نشر و تکثیر و تولید مجدد اثر و ساخت یا تهیه نمونه های دیگری از آن و به بیان دیگر عمل تثبیت و ضبط مادی اثر به طرق مختلف از قبیل چاپ و عکاسی و طراحی و غیره و فروش و انتقال آثار تولیدی و منتشر شده و ترجمه^(۴) و عرضه اثر برای عموم و نیز اجرا و نمایش زنده و مستقیم اثر (در خصوص آثار نمایشی و موسیقی) و حق استفاده از پاداش و جایزه و اقتباس^(۵) می باشد. کلیه حقوق مذکور در برگیرنده منافع مادی برای صاحب اثر می باشد.

ماده (۵) قانون مارالذکر نیز به پدید آورنده ی آثار فکری حق داده که استفاده از حقوق مادی و مالی خود را در کلیه ی موارد و از جمله موارد زیر به غیر واگذار نماید:

۱- تهیه فیلم های سینمایی و تلویزیونی و مانند آن؛
۲- نمایش صحنه ای مانند تئاتر و باله و

نمایش های دیگر؛

۳- ضبط تصویری یا صوتی اثر بر روی صفحه یا نوار یا هر وسیله ی دیگر؛

۴- پخش از رادیو و تلویزیون و وسایل دیگر؛

۵- ترجمه و نشر و تکثیر و عرضه از راه چاپ و نقاشی و عکاسی و گراور و کلیشه و قالب ریزی و مانند آن؛

۶- استفاده از اثر در کارهای ادبی، علمی و صنعتی و هنری و تبلیغاتی؛

۷- به کار بردن اثر در فراهم کردن یا پدید آوردن اثرهای دیگری که در ماده (۲) این قانون درج گردیده است. امکان نقل و انتقال حقوق مادی ناشی از آثار فکری در ماده (۳۹) قانون ثبت علائم و اختراعات و ماده (۱) قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی و مواد (۲۸) و (۲۱) موافقتنامه تریس و ماده (۱۲) طرح ثبت علائم و اختراعات پیش بینی شده است.

علاوه بر تصریح این حقوق در قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی و قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه ای، در حوزه ی مالکیت صنعتی نیز مواد (۲۸) و (۱۶) موافقتنامه تریس و ماده (۲) قانون ثبت علائم و اختراعات، به دارندگان اختراع و سایر آثار صنعتی حق هر گونه بهره برداری اقتصادی از جمله حق انحصاری ساخت، توزیع، واردات و صادرات، فروش، استفاده از فرایند و توسعه و تحقیق و انبار کردن و حق هر گونه بهره برداری اقتصادی دیگر داده شده است و آنان می توانند از استفاده و ساخت، عرضه یا فروش یا وارد کردن آن محصول توسط اشخاص ثالث جلوگیری نمایند.

هم چنین صاحبان علائم تجاری ثبت شده و نشانه های جغرافیایی به طور انحصاری حق استفاده از علامت یا نشانه بر روی کالا و خدمات خویشتن و حق جلوگیری دیگران از استعمال آن علامت را دارا هستند.

ب) حق معنوی و اخلاقی:

حقوق معنوی، مزایایی است قانونی و غیرمادی و مربوط به شخصیت پدید آورنده یک اثر فکری که به موجب آن وی برای همیشه از یک دسته حقوق خاص برخوردار است و به موجب آن

می‌تواند در مورد انتشار یا عدم انتشار و نیز هر گونه تغییر در محتوای آن اثر تصمیم‌گیری نماید و اشخاص ثالث حق تصمیم‌گیری در این امور را بدون اجازه‌ی او ندارند. هم‌چنین اثر تألیفی باید با نام مؤلف به دیگران شناسانده شود و نمی‌توان نام شخص دیگری را بر روی اثر وی درج نمود (مواد (۱۹) و (۱۸) قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان) و به اعتقاد برخی، صاحب اثر می‌تواند تحت شرایط خاص و در صورتی که احساس نماید با انتشار اثر، اعتبار علمی او خدشه‌دار خواهد شد، اثر منتشره‌ی خویش را جمع‌آوری و از توزیع آن جلوگیری نماید.

در حوزه‌ی مالکیت صنعتی نیز برای پدید آوردندگان آثار، وجود حق معنوی با اهمیت کمتری مطرح گردیده است؛ به طور مثال در بند «و» ماده (۳) طرح ثبت اختراعات و ماده (۴) کنوانسیون پاریس، درج نام مخترع در ورقه‌ی اختراع به عنوان یک حق معنوی دانسته شده است. این نکته نیز خاطر نشان می‌گردد که مدت زمان حمایت از آثار فکری ادبی ۳۰ سال پس از مرگ پدیدآورنده و در مورد نرم‌افزارهای رایانه‌ای ۳۰ سال از تاریخ پدید آوردن اثر بوده و حمایت از آثار اتباع بیگانه در ایران مشروط به وجود عهدنامه دوجانبه و یا شرط رفتار متقابل دانسته شده است و برای استفاده‌ی غیرمجاز از آثار فکری دیگران در ماده (۱۱) قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان و قانون تجارت الکترونیکی و قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، ضمانت اجرای کیفری و حقوقی (مانند جبران خسارت، جلوگیری از نشر و پخش و عرضه و ضبط آثار مورد شکایت) در نظر گرفته شده است. با این حال استفاده از آثار فکری دیگران بدون اجازه‌ی پدیدآورندگان در موارد زیر مجاز دانسته شده است:

- ۱- مقاصد علمی، ادبی و فنی و آموزشی و تربیتی به صورت انتقاد و تحلیل با ذکر منبع
- ۲- تدریس در مؤسسات آموزشی بدون ذکر منبع
- ۳- استفاده در کتابخانه عمومی و مؤسسات جمع‌آوری نشریات و مؤسسات علمی و آموزشی غیرانتفاعی از طریق عکسبرداری از آثار فکری یا

طرق مشابه دیگر آن. ماده (۶۲) قانون تجارت الکترونیکی نیز حق تکثیر آثار مندرج در قانون حمایت از حقوق مؤلفان و قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای را به صورت پیام در اختیار مؤلفان دانسته و ماده (۷۴) قانون اخیرالذکر، تکثیر و اجرا و توزیع آثار فکری در بستر مبادلات الکترونیکی را جرم دانسته است.

شرایط تحصیل مالکیت ادبی و هنری
اصالت اثر: مواد (۲) و (۱) قانون مصوب ۱۳۴۸- که اصطلاحات «ابتکار» و «ابداع» در آن به کار رفته است - چنین استنباط می‌شود که این گونه آثار برای استفاده از حمایت قانونی باید اصیل باشند. در این جا اصالت دارای مفهومی شخصی است نه نوعی، به عبارت دیگر اثر هنری باید مظهر شخصیت پدیدآورنده‌ی آن بوده ولی ضرورتی ندارد که اثر مذکور نوعاً نو و جدید باشد. بنابراین چنان چه دو نقاش به ترتیب و بدون تقلید از یکدیگر تصویری از منظره‌ای را نقاشی نمایند، هر دو اثر، اصیل تلقی می‌گردد؛ هر چند که تابلوی دوم، نو و جدید نخواهد بود.

بهربرداری از اثر: اثر فکری باید از حالت ذهنی خارج شده و به صورت اثری مادی و عینی و ملموس درآمده و مورد بهره‌برداری قرار گیرد تا مورد حمایت قانون باشد؛ به عبارت دیگر این آثار در صورتی مورد حمایت قرار می‌گیرند که اولین بار در ایران چاپ یا پخش شده و قبلاً در هیچ کشوری چاپ نشر و پخش یا اجرا نشده باشد.

برای شناسایی آثار فکری و استفاده از حمایت‌های قانونی و ایجاد حق برای پدیدآورنده آن در برخی کشورها، ثبت آن در مراکز مخصوص اجباری دانسته شده است ولی در برخی دیگر از کشورها مانند ایران این امر اختیاری می‌باشد ولی از جهت اثباتی، این امر برای پدیدآورنده مفید فایده خواهد بود

شایان ذکر است کلیه آثار مذکور در ماده (۲) قانون حمایت از حقوق مؤلفان در صورتی هنری تلقی می‌گردد و تحت حمایت قانون قرار می‌گیرد که جنبه‌ی ابتکاری داشته باشد.

■ ثبت آثار فکری

برای شناسایی آثار فکری و استفاده از حمایت‌های قانونی و ایجاد حق برای پدیدآورنده آن در برخی کشورها، ثبت آن در مراکز مخصوص اجباری دانسته شده است - ولی در برخی دیگر از کشورها مانند ایران این امر اختیاری می‌باشد ولی از جهت اثباتی، این امر برای پدیدآورنده مفید فایده خواهد بود. ماده (۲۱) قانون مارالذکر در این خصوص اشعار می‌دارد: «پدیدآورندگان می‌توانند اثر و نام و عنوان و نشانه‌ی ویژه‌ی اثر خود را در مراکز که وزارت فرهنگ و هنر با تعیین نوع آثار آگهی می‌نماید، به ثبت برسانند...» با این حال ماده (۱۶) قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای حقوق مذکور در آن قانون را مشمول آثاری دانسته که در ایران برای اولین بار تولید یا توزیع شده و پس از تأیید فنی آن توسط شورای عالی انفورماتیک و صدور گواهی مربوطه، در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (و در مورد اختراعات، در اداره ثبت شرکت‌ها و علائم تجاری) به ثبت رسیده باشد.

■ نتیجه‌گیری

مقاله حاضر کوشیده است که مالکیت فکری را از زوایای مختلف مورد بررسی و کنکاش قرار دهد. بدین منظور، پس از بررسی جایگاه آن در نظام حقوقی کشور، به بحث پیرامون نظریات فقهی و حقوقی مطروحه در این زمینه و بیان اقسام حقوق فکری و قلمرو اختیارات پدیدآورندگان این آثار پرداخته است. واقعیت این است که هرچند در قوانین مرتبط با مالکیت حقوق فکری نیز تعریفی از این نوع مالکیت ارائه نگردیده، لیکن به نظر می‌رسد مصادیقی که در آن قوانین آمده از آن چنان شمول و جامعیتی برخوردار باشد که بتواند آثار و موضوعات مورد تردید را در بر گرفته، راهگشای صاحب‌نظران حقوقی باشد. اما آن چه مسلم است این است که به دلیل ارتباط تنگاتنگ این رشته با سایر علوم مانند اخلاق، جامعه‌شناسی و اقتصاد و

غیره، نیاز به بررسی ابعاد و زوایای آن در سایر رشته‌ها و زمینه‌های علمی نیز به چشم می‌خورد. بنابراین ضرورت دارد که اندیشمندان حقوقی با همکاری عالمان سایر رشته‌ها، خلأهای موجود را مورد شناسایی و بررسی قرار داده تا نتیجه این تلاش‌ها بتواند راهنمای قانون‌گذار و نیز اصحاب نظر قرار گرفته و در ارتقای جایگاه این رشته و توسعه و پیشرفت آن مثمر ثمر قرار گیرد.

پی نوشت‌ها:

۱- برای دیدن تعاریف دیگر، رک به جعفری لنگرودی، ۱۳۸۰، ص ۵۹۹ و آقای، ۱۳۸۰، ص ۱۶ و صفایی، ۱۳۷۹، ۱۶۸.

۲- برخی این اصطلاح را به جای «حقوق معنوی» پیشنهاد داده‌اند و معتقدند که اصطلاح اخیر الزامات مانع اغیار نبوده و حقوق غیر فکری را نیز در بر می‌گیرد و به بیان دیگر لفظ «معنوی» در لغت منسوب به «معنی» و در مقابل «مادی و صوری» توصیف شده است؛ حال آن که منشأ این حقوق فکر و اندیشه انسان می‌باشد (امامی، ۱۳۷۱، ص ۱۳۹)

۳- ماده (۲) این کنوانسیون «اختراع، مدل‌های مفید، طرح‌ها و مدل‌های صنعتی، علائم صنعتی و تجاری و خدماتی و نام تجاری و اسامی مبدأ جغرافیایی و جلوگیری از رقابت مشروع» را مورد حمایت قرار داده است.

4 TRIPS

۵- این دو اصطلاح اولین بار از سوی دکتر حسین صفایی به کار رفته است (۱۳۷۵، ص ۶۶) و به موجب نظریه حقوق طبیعی، حقوق فکری جزء حقوق فطری و طبیعی انسان و لازمه‌ی شخصیت اوست و طبق نظریه‌ی حقوق اعطایی، مشروعیت این حقوق را باید در قوانین و اراده‌ی دولت‌ها جستجو نمود. به بیان دیگر این آثار متعلق به عموم جامعه بوده و مالک خاصی ندارد ولی دولت‌ها به نمایندگی از سوی جامعه و به منظور تشویق مبتکران، مزایایی را به آن‌ها اعطا می‌نمایند. (آیتی، ۱۳۷۵، ص ۵۷ و برای مطالعه تفصیلی رک جعفرزاده، ۷۸-۱۳۷۷، ص ۵۷-۶۴)

۶- مشابه همین برداشت در پاسخ به استفتانات حضرات آیات صافی، بهجت و تبریزی منعکس گردیده است با این حال آیت‌الله تبریزی در قرض عدم وجود چنین شرطی، نیز کپی برداری و استفاده‌ی غیرمجاز از آثار فکری دیگران را مستلزم هدر دادن زحمات آنان دانسته و بدین جهت آن را خلاف شرع می‌داند. (همان)

۷- در توجیه وجود این حق برای پدیدآورنده گفته

شده که حق ترجمه علاوه بر وجود منافع مادی برای صاحب اثر موجب آن می‌گردد که پدیدآورنده با آگاهی از مفاهیم ذهنی خویش، اثری قابل فهم و روشن تری را خلق نموده و از ترجمه‌های نادرست توسط دیگران جلوگیری نماید. (آیتی، همان، ص ۱۲۹).

۸- طبق تبصره‌ی ماده (۱۳) قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان «پاداش و جایزه نقدی و امتیازاتی که در مسابقات علمی و هنری و ادبی طبق شرایط مسابقه به آثار مورد حمایت این قانون تعلق می‌گیرد، متعلق به پدیدآورنده خواهد بود.»

منابع:

- همان، ۱۰۱ به بعد و امامی، ۱۳۶۴، ص ۴۲.
- مرتضوی، به نقل از شیخ مرتضی انصاری ۱۳۴۳، ص ۲۲۵.

- امامی، ۱۳۶۴، ص ۱۶.
- جعفری لنگرودی، ۱۳۸۰، ص ۵۹۷ و ۵۹۶.
- همان.

- صفایی، ۱۳۷۹، ۱۲۴ و ۱۲۳ و کاتوزیان، ۱۳۷۹، ۲۶۴ و ۲۶۳.
- امامی، ۱۳۶۴، ص ۱۹، گرجی، ۱۳۷۲، ص ۱۲۲، مدنی، ۱۳۷۴، ص ۵۶.

- کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص ۲۵.
- امامی، ۱۳۷۱، ص ۱۹۳، صفایی ۱۳۷۵، ص ۶۶ به بعد.
- کاتوزیان، ۱۳۷۸.

- پلنیول و ریبر، به نقل از کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص ۲۴.
- امامی، ۱۳۷۱، ۱۹۳ و نیز رک صفایی، ۱۳۷۵، ص ۶۴.
- پیشین، ص ۲۵.

- صفایی، ۱۳۷۵، ص ۶۵ و ۶۶.
- امامی، ۷۶-۱۳۷۵، ص ۳.
- سعیدی فر، ۱۳۶۲، ص ۳.

- صفایی ۱۳۷۵، ص ۶۳.
- امامی، ۱۳۵۰، ص ۲۳ و ۲۶.
- امام خمینی ۲۲۵/۲-۲۲۶، فرع ۳ و ۴ و ۵ و نیز رک

ضمیمه فصلنامه رهنمون، ۱۳۷۱، ص ۲۰۹-۲۰۸، آیتی، ۱۳۷۵، ص ۷۲-۷۱، ۷۱-۷۲، خدایی، ۱۳۸۳، ۲۷۳.

- حائری شیرازی، ۱۳۷۹، ص ۱۰۱.
- مکارم شیرازی به نقل از آیتی، ۱۳۷۵، ص ۲۱.
- حائری شیرازی، ۱۳۷۹، ص ۱۰۱.

- شبیری، ۱۳۸۰، ۸۰ و ۷۹ و مرعشی، ۱۳۷۳، ص ۲۳۸-۲۳۹.
- درینی، ۱۳۷۶، ص ۱۳۶-۱۳۷ به بعد و انصاری، ۱۳۷۳، ص ۱۸۴ به بعد.

- مطهری، ۱۳۶۸، ص ۱۳۴-۱۳۵.
- ضمیمه فصلنامه رهنمون، ۱۳۷۱، ص ۲۰۷ و ۲۱۰، گرجی، ۱۳۷۱، ص ۳۳-۳۴، مرعشی شوشتری،

۱۳۷۳، ص ۲۳۹ و ۲۳۰، آیتی، ص ۱۳۷۵-۱۷۰.
- مهریزی، ۱۳۸۱، ص ۳۷.

- محقق داماد: ۱۳۶۶، ص ۱۶۷، انصاری، ۱۳۷۳، ص ۳۰۶ به بعد، مکارم شیرازی، ۱۴۱۰، ص ۸۵/۲- (۸۶)

- برای دیدن ایرادات وارده بر این نظریات رک جعفرزاده ۱۳۸۵، ص ۸۶ به بعد.
- Cornish, 1999, 383, 384

22-Ibid,

- امامی، ۱۳۷۳، ص ۲۰۳ و ص ۲۰۳ Ibid.
- همان.

- توکلی فر، ۱۳۷۰، ص ۳۴.

- برای مطالعه تفصیلی رک به قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان و قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی و قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای.

- بند «۱» قسمت «ب» ماده (۱) طرح ثبت اختراعات - صادقی، ص ۲۰۸.

- بند «۱» ماده (۲۷) موافقتنامه تریپس و ماده (۲) طرح ثبت اختراعات.

18-20-Wipo handbook, 2001.

- Ibid, 2

- صادقی، ص ۲۱۸.

- OP.cit.40.

- جعفرزاده، دکتر میرقاسم، تقریرات درس حقوق مالکیت صنعتی، دانشگاه شهید بهشتی، دوره کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری، بهار ۸۳، ماده (۱) قانون ثبت علائم و اختراعات.

فدک، دکتر عبدالرسول، تقریرات درس حقوق علائم و نام‌های تجاری و نشانه‌های جغرافیایی دانشگاه شهید بهشتی، دوره کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری، بهار ۸۳.

- wipohand book, 2001, 95

- ساورایی، دکتر پرویز، تقریرات درسی حقوق اطلاعات، دانشگاه شهید بهشتی، دوره کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری، پائیز ۸۳، ص Cp.cit. ۱۳۰.

- نوروزی، ۱۳۸۱، ص ۶۴ و آیتی، ۱۳۷۵، ص ۱۳۳.

- و نیز رک مواد (۳۳) و (۲۶) قانون ثبت اختراعات. - آیتی، ۱۳۷۵، ص ۱۳۳.

- همان، ص ۱۳۸۰.

- جعفرزاده، تقریرات.

- ماده (۶) قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی.

- ماده (۱۶) قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای.